gramatical al lui Cicero, nici pe ritmul frazei (clauzula — — / — ∪ ∪̲ nu e cu mult mai frecventă decît (—) — — / — ∪̲).

Aparatul critic este pozitiv şi, de aceea, foarte clar. Se folosesc indicaţiile negative numai în cazul lecţiunilor manuscrisului C, care oferă uneori parafrazări ale textului.

Comentariul exegetic este distribuit, ca în alte volume ale colecţiei, în două secţiuni: unele note figurează în subsolul traducerii, iar altele, „complementare", la sfîrşitul volumului. Criteriul distribuirii se deosebeşte însă de cel, pur tipografic, folosit foarte des, şi are în vedere caracterul notelor: cele care sînt indispensabile înţelegerii textului sau traducerii sînt date în subsol, notelor complementare fiindu-le rezervat ca obiect comentariul critic (justificarea alegerii unei lecţiuni, argumentarea unei conjecturi, a conservării, împotriva unor editori, a lecţiunii manuscriselor etc.) şi istoric (împrejurările desfăşurării unor evenimente, aluzii, antichităţi, prosopografie). Claritatea şi eleganţa expunerii, vastitatea informaţiei, concentrarea unui maxim de date într-un spaţiu minim sînt calităţi care se dispensează de alte elogii. Nu este vorba însă nici în aceste note de o erudiţie depersonalizată, îndreptată exclusiv către detalii; regăsim exprimată şi aici atitudinea lui P. Grimal faţă de principalele personaje ale discursului. Despre Piso: „Pison... n'a pas voulu user de ce droit [= acela de a fi întîmpinat oficial de către cetăţile pe unde trecea] et s'est contenté, comme un voyageur bourgeois, de descendre dans les auberges. Cicéron feint de voir, dans ce qui n'était sans doute que modestie et désir (très épicurien) de « cacher sa vie », une bassesse d'âme, dont Pison (ainsi que le prouve sa conduite après 49) était en réalité incapable" (p. 124). Despre Cicero: „Les termes de Cicéron ne sont donc que l'expression approximative de la vérité" (p. 173). „On voit que l'indignation dont l'orateur fait preuve à l'égard de Gabinius n'est pas de très bon aloi" (p. 178). „L'argument de Cicéron est ici de très mauvaise foi; Cicéron feint de ne pas comprendre ce que voulait dire Pison, et qui était indéniable" (p. 187). Toate aceste aprecieri fac, desigur cu voia editorului, să sporească şi nu să diminueze gloria lui Cicero: după mai bine de două mii de ani acţiunile şi cuvintele oratorului nu au devenit seci documente de arhivă, ci stîrnesc încă pasiuni partizane.

Armonia ansamblului şi precizia detaliilor fac fără îndoială din această ediţie una din reuşitele remarcabile ale colecţiei „Guillaume Budé"[6].

I. Fischer

M. TVLLI CICERONIS *Scripta quae manserunt omnia*. Fasc. 4: *Brutus*, recognouit Henrica Malcovati, Editio altera. Leipzig, Teubner, 1970, XVIII+126 p. (Bibliotheca Teubneriana)

A doua ediţie a acestui text, revăzută de autoare în urma apariţiei comentariului lui A. E. Douglas[1] şi a unei ample dări de seamă a lui E. Badian[2] nu se deosebeşte fundamental de prima formă, apărută în 1965[3], fiind mai degrabă o reeditare cu îndreptări şi adăugiri restrînse.

---

[6] Realizarea tehnică este de asemenea de bună calitate. Semnalăm totuşi cîteva mărunte, erori tipografice: p. 96, § 8: numai litera *c* din *Marcium* trebuia tipărită italic; p. 104, primul rînd al aparatului: *Q* trebuia tipărit cu caractere drepte; p. 123, ultimul rînd al aparatului: sigla *C* trebuia tipărită cu majusculă.

[1] Oxford, Clarendon Press, 1966, cu textul lui A. S. Wilkins (Oxford, 1903). Însoţit de o introducere şi un comentariu originale.

[2] JRS, LVII, 1967, 223 — 230; recenzia examinează deopotrivă ediţia Malcovati (1965) şi cea Douglas (1966).

[3] Asupra primei ediţii v. StCl, XI, 1969, p. 306 — 308.

Adaosurile privesc în special contribuţiile noi la stabilirea şi la comentarea acestui tratat, publicate între anii 1965 şi 1969. Noile trimiteri bibliografice constituie, de altfel, singura noutate din Introducere, în care autoarea nu a considerat necesar să insereze nici o menţiune asupra condiţiilor reeditării textului.

După cîte ne-am putut da seama dintr-o revedere fugară a pasajelor celor mai spinoase, îndreptările i-au fost sugerate în întregime editoarei de recenzia menţionată a lui E. Badian — — o contribuţie metodologică însemnată la stabilirea celui mai năpăstuit text dintre cele ale tratatelor retorice ciceroniene. Însuşindu-şi reproşul de a fi păstrat iniţial o linie de apreciere prea conservatoare, E. Malcovati a hotărît să accepte, pe baza observaţiilor judicioase ale recenzentului, cîteva conjecturi fericite, ca de pildă : *defensiuncula* faţă de *defensione iuncta* (162), apoi *Numerius Fabius Pictor* faţă de *nuaserius* (mss.) şi de *Ser.* (edd. 81), *Afella* faţă de *a filia* (mss.) şi de *Ofella* (edd. 178) şi *Q. Metellus*<*Q.*> *f.* faţă de lacuna din mss. şi de <*L.*> propus de Martha (206) [4]. În acelaşi timp, autoarea renunţă la unele intervenţii mai puţin inspirate, admiţînd valabilitatea explicaţiilor furnizate de către Badian, spre exemplu : *et ego, inquam, intellego, Brute* fără transpoziţie (123), *quam ut* şi nu *quamuis* (edd. 174), *sine neruis* fără *non* (edd. 177). În sfîrşit, E. Malcovati s-a resemnat să noteze cu « crux » şi *inluminatam* (*sapientiam* 213) şi *quam eius actionem* (273). Totuşi, cel puţin în prima situaţie, credem că încercarea anterioară a editoarei de a reţine lecţiunea manuscriselor era foarte rezonabilă şi că ea s-a lăsat prea uşor impresionată de nemulţumirea metaforică şi — de astă dată — — neargumentată a lui Badian ; apărînd pe aceeaşi pagină (*op. cit.*, 227) viabilitatea unui « hapax » ca *defensiuncula*, recenzentul apreciază drept „gibberish" o formaţie expresivă ocazională ca *inluminatam*, fără să ţină seama că Cicero îl foloseşte cu vădită satisfacţie, pe *inluminari*, mai ales în tratatele retorice [5], şi că turnura apologetic-exclamativă a pasajului în cauză nu contrastează întru nimic cu o asemenea inovaţie frapantă.

Un caz ca acesta rămîne însă unic şi este în afară de orice îndoială că reeditarea îmbunătăţită a acestui tratat va găsi ecoul cuvenit în rîndul celor interesaţi de retorica antică. [6]

Dan Sluşanschi

CICÉRON, *De natura deorum*, livre premier, ed. M. van den Bruwaene, Bruxelles, Latomus, 1970 (coll. Latomus 107).

După monumentala ediţie a lui A. S. Pease (2 vol., Cambridge, Massachusets, 1955—1958), o nouă publicare a tratatului *De natura deorum* necesită, în mod evident, o situare a acestuia prin raport cu cea a filologului american, şi, în acelaşi timp, o precizare a caracteristicilor care ar urma să-i confere un loc distinct în seria ediţiilor care au marcat, pe rînd, etape importante în exegeza textului ciceronian, şi anume : O. Plasberg (editio maior, 3 vol.), Teubner, 1911, O. Plasberg — W. Ax (editio minor), Teubner, 1933, H. Rackham, Loeb Classical Library, 1933.

Profesînd faţă de ediţia Pease admiraţia de care s-a bucurat din partea unanimităţii criticii, M. van den Bruwaene formulează totuşi, în paragraful consacrat predecesorilor săi re-

---

[4] Odată cu modificarea unor nume proprii ar fi fost necesare unele schimbări şi în *Index nominum*, unde citim, ca şi în prima ediţie, *Ser. Fabius Pictor* şi unde lipseşte trimiterea la par. 206 sub numele lui *Q. Caecilius Metellus Nepos*.

[5] Cf. *De orat.*, 3, 25 şi 3, 101 ; v. şi TLL, VII, 1, 392 — 393.

[6] Menţionăm în treacăt scăparea tipografică *concertator*.. *n* pentru *concertatorium* (*dicendi genus*) din *Index uerborum notabilium* (p. 121).